

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД, СУПЕРЕЧНОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ

Об'єднання країн Європи в Копенгагенський процес зорієнтоване на зростання якості професійної освіти, підвищення його статусу серед молоді, розвиток мобільності учнів, приведення стандартів освіти відповідно до запитів ринку праці. Сучасний етап розвитку української професійної освіти, зумовлений глобалізаційними і євроінтеграційними процесами, вимагає аналізу вагомих здобутків її попереднього досвіду, з'ясування назрілих суперечностей і визначення найперспективніших шляхів модернізації з урахуванням особливостей національного освітнього середовища і простору.

Вітчизняну професійну освіту забезпечують 940 професійних навчальних закладів, у яких навчається 350 тис. учнів. Підготовка кваліфікованих робітників у професійних навчальних закладах здійснюється за 35-ма напрямками економічної діяльності за понад 500-ма професіями. Актуальною є робота над Державним переліком професій з підготовки кваліфікованих робітників з метою інтегрування професій та скорочення їх кількості з огляду на потреби економіки та з урахуванням вимог регіонального ринку праці.

Видатки на українську професійну освіту складають 6% від видатків на освіту в цілому. Обсяги державного замовлення на робітничі професії визначаються за відсутності економічних механізмів формування держзамовлення, що призводить до безсистемного випуску на ринок праці робітничої молоді, яка не затребувана виробництвом. Як наслідок, значна частина молоді лишається безробітною¹.

На якість професійної підготовки негативно впливає практика передачі ПТНЗ до структур вищих навчальних закладів, що призводить до їх перепрофілювання для надання вищої освіти, скорочення кількості учнів, які оволодівають робітничими кваліфікаціями, а також вилучення понад 40% навчально-матеріальної бази профтехосвіти.

¹ Національний звіт «Перехід на ринок праці молоді України» (2014)
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_302648.pdf

Невідкладною є кардинальна модернізація матеріально-технічної бази професійно-технічної освіти. Майже два десятиліття не відбувалося відновлення основних фондів за рахунок державного бюджету. Як наслідок, навчально-матеріальна база більшості професійних навчальних закладів машинобудівного, аграрного профілю, транспорту, зв'язку, в яких понад 70% навчального обладнання є фізично і морально застарілим і непридатним для використання в навчальному процесі.

Поліпшення вимагає навчально-методичне забезпечення професійної освіти, недостатнє нормативне забезпечення інноваційної та експериментальної діяльності у системі професійної освіти. Отже сучасна українська професійна освіта поки що не відповідає рівню розвитку вітчизняної і європейської економіки.

Важливо виокремити пріоритетні підходи до стабілізації і подальшого розвитку сучасної професійної освіти в Україні. З точки зору наукового прогнозування, модернізація української професійної освіти може бути успішною, якщо вагомі здобутки її попереднього досвіду розглядатимуться з урахуванням особистісно зорієнтованого підходу, суперечності розв'язуватимуться на основі компетентнісного підходу, а перспективи розвитку обґрунтовуватимуться теоретичними положеннями проектного підходу. На нашу думку, особистісно зорієнтований, компетентнісний і проектний підходи є необхідними і достатніми для обґрунтування новітнього етапу розвитку української професійної освіти.

З урахуванням зазначених наукових підходів формулюється визначення професійної освіти – це система, спрямована на формування професійних і розвиток особистісних ключових компетентностей, необхідних для трудової діяльності фахівців за певною кваліфікацією, професією, спеціальністю в певній галузі професійної діяльності, забезпечення їхньої конкурентоздатності та мобільності на ринку праці. Особи, які здобувають професійну освіту, є студентами, курсантами, слухачами.

Українська професійна освіта включає такі види: первинну професійну підготовку, професійну перепідготовку, підвищення кваліфікації. Передбачено рівні професійної і вищої професійної освіти. Українська професійна освіта здобувається на основі повної загальної середньої або базової середньої освіти і зберігає принцип наступності, з одного боку, із профільною середньою освітою, а з другого боку, із вищою професійною освітою.

На думку президента Національної академії педагогічних наук України В. Кременя, яку він висловив на Загальних зборах Академії 30 жовтня 2015 р., питання розвитку в Україні професійної освіти конкурентоспроможної якості – одне з найважливіших у реформуванні як національної освітньої сфери, так і суспільства й країни в цілому.

По-перше, якісна і доступна професійна освіта – це запорука самореалізації кожної особистості, яка тією чи іншою мірою впродовж життя бере участь у розподілі суспільних ролей, зокрема на ринку праці,

запурака розвитку як персональної кар'єри, так і прогресу українського загалу в цілому.

По-друге, професійна освіта – це основа формування компетентного людського капіталу, здатного ефективно забезпечувати потреби сучасної економіки та конкурувати в глобалізованому, швидкозмінному світі.

По-третє, професійна освіта – потужний фактор європейської і світової інтеграції на засадах суверенітету і незалежності, процвітання і стійкого розвитку України, яка в минулому довгий час перебувала у вимушеній ізоляції.

По-четверте, професійна освіта має працювати на модернізацію українського суспільства, подолання кризових явищ з огляду на вдосконалення суспільних відносин, на підвищення продуктивності праці, на добробут людей, і, зрештою, на досягнення миру, спокою і стабільності, на гуртування, консолідацію і зміцнення нації.

Створені в НАПН України концептуальні засади, методологічні та методичні висновки і рекомендації вже втілено й закріплено в нормах законодавства: Закон України «Про вищу освіту», прийнятий у 2014 р., відповідні поправки до інших законів, а також підготовлені законопроекти «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про професійну освіту», «Про освіту», що нині широко обговорюються, зокрема на парламентських і комітетських слуханнях, та у підготовці яких брали участь науковці НАПН України.

Законодавством передбачено реалізацію нових форм організації навчального процесу (дуальна система, наставництво, on-line освіта, дистанційна освіта тощо). Вперше у проекті Закону України «Про професійну освіту» сформульовано положення, зумовлене досвідом німецької «дуальної системи» професійної освіти². Загальновизнана якість німецької продукції, конкурентоспроможність німецької промисловості, високий рівень професіоналізму робітників та службовців є результатами функціонування дуальної системи професійної освіти Німеччини, завдяки якій молоді люди мають можливість досягти професійної кваліфікації, трудової зайнятості, професійної кар'єри в особистісно значущій трудовій діяльності.

Державні і освітні нормативні документи спрямовують професійні навчальні заклади на децентралізацію, підприємницьку діяльність, розкриття власного інтелектуального потенціалу, на повноцінну культурну й економічну самореалізацію в регіонах. Так, у проекті Закону «Про професійну освіту» передбачено створення багатопрофільних, різнорівневих закладів професійної освіти нового типу: регіональний центр професійної освіти, професійний коледж, професійний ліцей та центр професійної підготовки, які здійснюватимуть підготовку фахівців усіх без винятку професій і спеціальностей, яких потребує конкретний регіон.

² Абашкіна Н.В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині: Монографія / Н.В. Абашкіна. – К.: Вища школа, 1998. – 207 с.

Управління у сфері професійної освіти в Україні матиме державно-громадський характер та здійснюватиметься за принципами демократії, гласності, автономії та самоврядування; прозорості та відкритості здійснення своєї освітньої та інших видів діяльності.

У кожному регіоні діятимуть ради соціальних партнерів (стейкхолдерів) професійної освіти. Соціальні партнери професійної освіти – це фізичні та юридичні особи, що зацікавлені у розвитку системи професійної освіти, мережі або окремих закладів професійної освіти. Вони можуть впливати на освітню систему або зазнають її впливу. На такі ради соціальних партнерів покладається виконання значного обсягу завдань, зазначених у законопроекті.

У професійних навчальних закладах будуть створені наглядові ради з вагомими повноваженнями. Порядок формування наглядової ради, термін дії її повноважень, компетенція і порядок діяльності визначаються статутом закладу професійної освіти. Варто зазначити, що до складу наглядової ради не можуть входити працівники закладу професійної освіти.

Передбачено утворення незалежних установ оцінювання та забезпечення якості професійної освіти, сучасної процедури ліцензування та акредитації навчальних програм. Професійний навчальний заклад видаватиме документи про професійну освіту державного зразка тільки з акредитованих навчальних програм. За неакредитованими навчальними програмами (в тому числі – короткострокового професійного навчання) професійний навчальний заклад має право видавати документи про професійну освіту власного зразка.

Професійний навчальний заклад може вільно використовувати зароблені кошти від надання освітніх послуг та здійснення інших видів діяльності відповідно до законодавства. Кошти зараховуватимуться на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті у територіальних органах центрального органу виконавчої влади у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів або на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки установ державних банків.

Сьогодні поширюється ідея про децентралізацію фінансування професійної освіти. Розпочинати цей процес можна лише після вироблення чіткої та зрозумілої стратегії дій на найближчий час та перспективу. Спочатку доцільно провести експеримент в окремих регіонах, проаналізувати його результати і наслідки. Необхідно розробити чіткий механізм багатоканального і різнорівневого фінансування професійних навчальних закладів, створити нову методику розрахунків вартості підготовки кваліфікованих робітників з урахуванням складності, наукоємності і матеріалоємності професій.

Водночас із позитивними зрушеннями в українській професійній освіті загострюються суперечності між власне професійною і вищою професійною освітою, зокрема, між освітніми рівнями «молодшого

спеціаліста» (професійна освіта) і «молодшого бакалавра» (вища освіта), віднесених до п'ятого рівня Національної рамки кваліфікацій (НРК). Викликає здивування пропозиція розробників законопроекту «Про освіту» щодо створення і формального затвердження «початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти» поруч з рівнями «бакалавр», «магістр». На нашу думку, тут доцільно залишити на 5-тому рівні НРК освітній рівень «молодший спеціаліст», а для «молодшого бакалавра» ввести до НРК ще один рівень вищої освіти.

Варто при цьому врахувати білоруський досвід, де відповідно до потреб інноваційного розвитку країни професійна освіта має три складові: підготовку молодих робітників і спеціалістів, підготовку кадрів вищої кваліфікації і професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації та стажування працівників, зайнятих в економіці.

До суперечностей методологічного рівня варто віднести дисгармонію між назрілою суспільною вимогою людиноцентричного (особистісно зорієнтованого) підходу до розвитку професійної освіти і подальшим збереженням технократизму управлінської вертикалі у практиці української професійної освіти; наявністю кваліфікаційних рівнів Національної рамки кваліфікацій (2011 р.), Міжнародної стандартної класифікації освіти (2011 р.) і невідповідністю їм рівнів формальної української професійної освіти, що негативно позначається на глобальному і європейському визнанні кваліфікацій української професійної освіти, їх конкурентоспроможності.

Суперечність особистісного рівня полягає у потребі врахування індивідуальної освітньої траєкторії кар'єрного професійного росту у національному освітньому просторі і відсутності відповідного такої потреби освітнього середовища вітчизняної професійної освіти, невизнання компетентностей і кваліфікацій, здобутих через неформальну та інформальну професійну освіту. Існує суперечність між особистісною потребою розкриття професійного потенціалу осіб різного віку у формальній, неформальній, інформальній професійній освіті і відсутністю системного поєднання різних видів цілісної неперервної професійної освіти упродовж життя.

Суперечність організаційно-педагогічна виникає там, де освітніми кваліфікаціями не враховуються кваліфікації професійні, де відсутня результатна парадигма освіти на основі компетентнісного підходу, немає реального вимірювання й порівнювання освітньої якості.

Нівелювати зазначені та інші суперечності можна шляхом модернізації структури національної системи освіти. **Перший аспект модернізації** – це її оптимізація з урахуванням глобальних тенденцій і національних традицій. Таку оптимізацію забезпечать:

– побудова і реалізація різних освітніх траєкторій, визнання неформальної та інформальної освіти і навчання;

- рівний доступ громадян до професійної освіти і навчання, їхнє гнучке просування за індивідуальними освітніми траєкторіями;
- залучення роботодавців до створення освітніх стандартів і запровадження елементів дуальної системи підготовки фахівців;
- розширення автономії закладів професійної освіти, спрощення процедури ліцензування професійних навчальних закладів та акредитації освітніх програм;
- створення багаторівневих і багатопрофільних закладів професійної освіти для реалізації освітніх програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітників, молодших спеціалістів, професійного навчання незайнятого населення (безробітних), профільного навчання учнів старшої школи (з одночасним отриманням повної загальної середньої освіти);
- розвиток соціального партнерства;
- удосконалення механізму підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів професійної освіти.

Оптимізації української професійної освіти також сприятимуть: компетентнісний підхід до розроблення стандартів професійної освіти з конкретних професій і професійних кваліфікацій; використання європейської системи накопичення і трансферу кредитів, що забезпечує навчання впродовж життя, а також можливість переходу від професійної до вищої освіти.

Другий аспект модернізації української професійної освіти – це укрупнення, консолідація, концентрація і регіоналізація мережі закладів, що здійснюють професійну освіту, об'єднання існуючих професійно-технічних училищ і технікумів, створення мережі багатопрофільних професійних коледжів, здатних гнучко реагувати на регіональні і місцеві потреби, мати розвинену навчально-виробничу інфраструктуру. Вони готуватимуть молодших спеціалістів, кваліфікованих робітників і будуть надавати інші різноманітні освітні послуги у сфері професійної підготовки. Управління мережею профільних ліцеїв і професійних ліцеїв та коледжів слід зосередити в регіонах.

У регіонах науково-освітній кластер є оптимальною структурою для реалізації різних моделей мережевої взаємодії, оскільки рамки соціального партнерства включають і вуз, і виробництво, і освітні організації середньої професійної освіти, і профільну школу. З огляду на виникнення кластерів в деяких промислових регіонах України важливо передбачити їхню подальшу траєкторію розвитку.

Створення університетських комплексів також сприяє розвитку неперервної системи професійної освіти, посиленню практичної підготовки фахівців з вищою освітою, отриманні вищої освіти у стислі терміни.

Третій аспект розвитку професійної освіти полягає у налагодженні системних зв'язків з основними споживачами професійно підготовлених кадрів усіх освітніх і кваліфікаційних рівнів.

Зклади професійної і вищої професійної освіти покликані допомогти роботодавцям сформулювати актуальні компетентності, виходячи із завдань і функцій виробництва, а роботодавці мають залучатися до створення освітніх стандартів і освітніх програм, здійснення їхнього оцінювання, присудження професійних кваліфікацій, надавати місця для виробничого навчання, практики, стажування. Запровадження Національної рамки кваліфікацій створює передумови для такої співпраці на основі узгодження кваліфікаційних потреб і пропозицій.

Така співпраця має виправити і деформації у кваліфікаційній та галузевій структурі кадрів, що їх випускають заклади професійно-технічної і вищої освіти, і що призводить, з одного боку, до перенасичення економіки певними фахівцями, а з другого боку, – до дефіциту кваліфікованого персоналу за окремими спеціальностями і професіями.

Четвертий аспект розвитку професійної освіти – це неформальна (або додаткова інституціолізована) та інформальна (або самостійна неінституціолізована) професійна освіта впродовж життя. На нашу думку, освіту дорослих варто розглядати як неформальну професійну освіту, в якій можуть брати участь дорослі різних вікових категорій. Це освітній процес на усіх етапах життя людини.

Освіта дорослих в Україні розглядається як складова навчання упродовж життя і забезпечує навчання осіб, які мають повну загальну середню освіту або перервали її здобуття, з метою особистісного розвитку та професійного зростання через набуття нових компетентностей, їх оновлення та розвиток. Крім особистісного і професійного розвитку українська освіта дорослих покликана створити умови для активної участі громадян у суспільному житті, забезпечити їхню соціальну інклюзію.

Німецький реформатор професійної освіти Георг Кершенштайнер називав освіту дорослих «прилюдною школою» і зазначав: «Щоб витворити державний спосіб думання, «прилюдна школа» може багато чим посприяти. Своєї властивої сили набирає державний спосіб думання там, де вільний державний лад дозволяє громадянам якнайбільше брати живу участь у розвитку держави. Щоб хлопці і дівчата, які покидають «прилюдну школу», зацікавилися життям держави, та школа мусить пробудити в них і передати таке зацікавлення.

Нехай же ця книжка, яку я у першу чергу писав для свого рідного краю, стане у пригоді й новій українській державі, коли вона саме збирається чимраз більше оживляти та поглиблювати державний спосіб думання народу»³. На думку Г. Кершенштайнера⁴ основною метою навчання має бути самоконтроль, здатність учня подивитися на результати

³ Васькович Г. Кершенштайнер і українська педагогіка. Тематична частина габілітаційної праці на тему: «Вплив Кершенштейнера на українську педагогічну думку та його значення для української педагогічної проблематики»/ Г. Васькович. – Мюнхен, 1970.

⁴ Кершенштайнер Г. Трудовая школа: Перевод с нем. / Г. Кершенштайнер. – М.: Задруга, 1913. – С. 64.

своєї праці, а через них на самого себе, на сутнісні сили власного ества. Така вимога видатного реформатора німецької педагогіки лишається актуальною і для української професійно-технічної освіти.

П'ятий аспект розвитку професійної освіти – створення сучасної системи забезпечення її якості. Якість професійної освіти, освітні стандарти повинні відповідати контексту інноваційного типу прогресу, завданням максимальної професійної самореалізації особистості, формування в неї здатності до безперервного навчання і саморозвитку. Все це повинно підтримуватися відповідною системою внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості освіти з урахуванням європейських стандартів і рекомендацій щодо якості.

У такій системі головна відповідальність за якість освіти покладається на навчальний заклад, а основною ланкою визнається внутрішнє (інституційне) забезпечення якості. Зовнішнє забезпечення якості виконує функції визнання та підтримки внутрішнього забезпечення якості. Управління системою здійснюється незалежним (від зацікавлених сторін) органом забезпечення якості. У вищій освіті таким органом є Незалежна агенція із забезпечення якості вищої освіти, що перебуває у стадії становлення відповідно до закону про вищу освіту. Аналогічні органи мають бути утворені на регіональному рівні для професійної освіти 3–4 рівнів.

Сучасна система забезпечення якості європейського зразка є мотиваційно-розвивальною, створює умови для рівноправної фахової співпраці і боротьби за фахову репутацію, орієнтує на внутрішнє безперервне самовдосконалення. Ця система передбачає формування відповідної внутрішньої управлінської культури, забезпечення якості як основи успішного функціонування цілісної системи.

Комплекс заходів з модернізації професійної освіти має забезпечити формування особистості професіонала інноваційного типу, якому притаманні певні характерні риси: здатність до безперервного навчання і креативного застосування набутих знань, умінь, інших компетентностей; відповідність особистих нахилів, здібностей, інтересів обраному фаху, професії, кар'єрі; володіння англійською мовою як мовою глобального спілкування, що дає змогу збагачуватися на міжкультурній основі, розширює можливості фахового зростання, мобільності; включення у соціальну і фахову комунікацію за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; сформованість громадянських, патріотичних якостей, людської і професійної гідності.

ОТЖЕ, модернізація української професійної освіти дозволить суттєвим чином підвищити рівень розвитку і культурної і підприємницької самореалізації української молоді, сформувати сучасну економіку, утвердити Україну як розвинену європейську державу.

Використані джерела

1. *Абашкіна Н. В.* Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині: Монографія / Н.В. Абашкіна. – К.: Вища школа, 1998. – 207 с.
2. *Васькович Г.* Кершенштайнер і українська педагогіка. Тематична частина габлітаційної праці на тему: «Вплив Кершенштейнера на українську педагогічну думку та його значення для української педагогічної проблематики»/ Г. Васькович. – Мюнхен, 1970.
3. *Кершенштайнер Г.* Трудовая школа: Перевод с нем. / Г. Кершенштайнер. – М.: Задруга, 1913. – С. 64.
4. Національний звіт «Перехід на ринок праці молоді України» (2014). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_302648.pdf

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД, СУПЕРЕЧНОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ

Резюме

Сформульовано визначення професійної освіти, виокремлено її роль у розвитку суспільства. Здійснено аналіз стану української професійної освіти. Сформульовано назрілі суперечності методологічного, організаційно-педагогічного, методичного, особистісного рівнів, а також найважливіші положення державних і освітніх документів про шляхи розвитку професійної освіти. Зазначено аспекти модернізації структури національної системи професійної освіти. Зроблено висновок про те, що модернізація української професійної освіти дозволить суттєвим чином підвищити рівень розвитку і культурної, і підприємницької самореалізації української молоді та інших категорій дорослого населення.

Ключові слова: професійна освіта, види професійної освіти, модернізація, аспекти модернізації, соціальні партнери.

THE PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL EDUCATION: EXPERIENCE, CONTRADICTIONS, PERSPECTIVES

Summary

The definition of professional education has been suggested, its role in the development of the society has been defined. The present state of Ukrainian professional education has been analyzed. Urgent issues on methodological, organizational and pedagogical, methodical, individual levels have been formulated. The important state documents on education have been described. Some aspects of modernization of national system of professional education have been stressed. The conclusion about the possibility to improve cultural and entrepreneurial self-realization of Ukrainian youth and other groups of adult population has been made.

Key words: professional education, types of professional education, modernization, aspects of modernization, social partners.